

Tusnádý László

Jókai Mór és a magyar zene¹

1. Jókai Mór és Mosonyi Mihály

A tiszta búza a Kárpát-medence szép és nehéz ezer évének az örök jelképe. Művelődésünk legnagyobbjait is ez a tisztaság jellemzi. Az anyagi és a szellemi világ olyan találkozása van itt, melyet a nyelv és a zene sugall az egész világnak, de lényegéhez azért nehéz eljutni, mert ahhoz olyan megtisztulásra van szükség, mint amilyenről Kazinczy Ferenc írt. Az igazi megtisztulás ősi beavatási ünnepre emlékeztet. Mosonyi kétszázöt, Jókai kétszáz évvel ezelőtt született.

Kazinczy Ferenc megihlette Mosonyi Mihályt. Így született meg a „Tisztulás ünnepe az Ungnál 886-ik esztendőben” című szerzemény.

Tiszta föld termi a jó búzát. Ez a mi szerencsénk és végzetünk is egyben. A régi Európa szemében mi hun ivadékok voltunk. Nagyságunk, hírünk volt, de az itteniek számára eredeti, értékes gyökerünk nem létezett. Nyers erő szellemi kincs nélkül lehet. Ezt épp korunk igazolja leginkább. Valószínű ez a félreértés oka. Ez a hamis általánosítás. Nagyokként jöttünk ide. Arany Jánost megdöbbsentette az, hogy mily sok eredeti szavunkról derítették ki nyelvész kortársai, hogy nem a miénk.

Földünk tiszta búzát adott, mindennapi kenyeret. Szellemisségünk égbe törő hősöket hozott a világra. Túl sok volt ez a mi környezetünknek. Sokan azt sem bánták volna, ha örökre elmegyünk. Akár vissza, a pontosan már nem ismert őshazába. Nem tudták, hogy a sátraink már itt álltak akkor is, amikor többféle veszedelem elől más népek fiai már futottak volna a bizonytalanságba, végső soron a semmibe.

Szent László lovag király volt. Machiavelli a magyarokról és a lengyelekről állapította meg, hogy megakadályozták a keleti népek veszedelmes bevándorlását földjeinkre, és azokon túlra. Ugyanakkor, aki hozzánk jött, nem sanda szándékkal, hanem őszinte létlehetőség-kereséssel, nem ellenünk, hanem velünk együtt, az otthonra talált. Aranyat, amely nem a gyarmatosítottak véréből fakadt, hanem abból a hitből (a szeretet tanításából), amely Árpádházi királyaink világában jelen volt.

Jókai Mór lenyűgöző képzelete, gazdag nyelve erőt adott nekünk nagy meghasonlásaink idején. Minden botlásunk ellenére, múltunkból visszahozta azt az erőt, amely a lankadó lelküekből többnyire kiveszett. Szülővárosa, Komárom a dunai hajósok, kereskedők jóvoltából azt tárta elé - azt a létet, színvonalat, amely honfitársai előtt az elérendő jövő álmaként lebegett.

Mosonyi Mihály Boldogasszonyfalva (régebbi nevén: Boldogasszony) szülötte. A Fertő-tó közelében két világ találkozásának a légkörét élte meg gyermeki elmével.

Európa ékessége akkor még több reményre adott okot, mint a nagy világégések után. Minden megélt és megszenvedett meghasonlás ellenére volt közös alap. Az oly felelőtlenül

¹ Elhangzott a XV. Magyar zenetörténeti kérdések Lavottán innen és túl címmel rendezett zempléni zenetudományi konferencián (2025. október 9-11.)

A szerző irodalomtörténész, költő, műfordító, zenei közíró, professor emeritus

szidalmozott középkor kontinensünknek olyan sziklaszilárd alapja volt, amelyen hosszú időre a pokol hatalmai sem tudtak erőt venni.

Ekkor születtek azok a nemzeti államok, amelyek a Római Birodalom után nem az egy hatalom, a kényszerű egység elvét valósították meg. Nem arra az elvre építették az egyén létét, hogy az mindent az uralkodó, fentálló hatalomnak köszönhet, hanem komolyan vették a kereszténység szent tanítását: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!”.

A büszke, egoista későbbi korok embere ezt nevetségesnek tartja. Fogalma sincs arról, hogy az ókorban a szabadnak hirdetett kiváltságosoknak is tudomásul kellett venniük, hogy az államnak többel tartoznak, mint önmaguknak. Eötvös József épp ezért tartja sorsmeghatározónak a kereszténység tanítását, mert valójában megengedi, lehetővé teszi, hogy önmagunkat annyira szeressük, mint embertársainkat.

A latin nyelv misztikus sugallata a kereszténység titkait tárta a hívők elé. Az anyanyelvi megszólalás, a „Halotti beszéd”, az „Ómagyar Mária-siralom” nem volt semmiféle szakítás a közös áhítattal, hanem a mély hit tovább sugárzása volt, mindazok számára, akik nem részesültek a liturgikus gyakorlat nyelvi élményében, jóllehet, a nyelvzene különben is több mindent kifejezett abból, amire a lélek vágyakozott.

Jókai életműve egy félig-meddig elsüllyedt katedrális örök és nagyszerű, soha el nem lobbanó fényt és békét ígérő és hirdető remeke. Vagyunk és létezőnk. Nem áhítunk olyan birodalmat, mely kannibáli tettekkel határozza meg a maga igazát. Európa a mi nagy álmaink után a meghasonlás melegágya lett, de valamikor más volt, és mi boldogok lehetünk, hogy ennek a nagy összegzését legnagyobbjaink egyedüli hangon, tiszta lélekkel mondták el.

Mindezt azért kell magunkban felidézni, mert Jókai Mór és Mosonyi Mihály világának a mélységét akkor tudjuk igazán követni, ha figyelembe vesszük azt a vonzerőt, amely „Az új földesúr” főhősét, egyre inkább átalakította. Ankerschmidt Haynaura hasonlít. A regény és a megélt történelem olyan párhuzamos világ, amely a képtelen, szinte lehetetlen átváltozás örök példája. Sok-sok beolvadásra ítélt honfitársunk, „nyelvtársunk” sorsa aggaszt. Ezért erősíti magyarsághitünket az ellentétes jelenség: az, amikor az idegen ajkú megtalálja azt az egyedüli értéket, amelyet csakis közöttünk tud felszínre hozni, ő – mindenféleképpen testvérünk, mert érzi azt, hogy szükségünk van rá, és azt is reméli, hogy az emberiségnek is így adhatja a legtöbbet.

2. Liszt Ferenchez

Mosonyi Mihály életében nagy szerepe volt Liszt Ferencnek. Nagy zeneszerzőnket sorsa szinte kozmopolitává tette. Ám 1838-ban, a pesti árvíz után megérezte, hogy hozzánk tartozik. Ő, a zenei lángész sokakat megsértett azzal, hogy elvitatta tőlünk ősi zenénket. 1859-ben megjelentetett egy olyan könyvet, amely a jóval későbbi kutatások szerint egyik tanulmányára épült. Nagy szerelme, Sayn-Wittgenstein Carolina hercegnő bővítette könyvvé ezt a tévedésekre alapozott írást.

Ekkor Liszt még biztosra vette, hogy élete révbe ér: a szép hölgyet feleségül veheti. Ezt a háttérrel a kortársak nem ismerhették. A külföldiek közül sokan most is tudományos, hiteles műnek tekintik a „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie”-t. Liszt ötvenévesen tudta meg, hogy házasságkötésének örök akadályja van, és ugyanekkor látott napvilágot ez a könyv magyarul: „A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon”. Többszörös családi tragédia zökkentette ki ekkor Liszt életét. Ezek bénítóan hathattak rá...

Ő igyekezett jóvá tenni tévedését. Ám nemzedékről nemzedékre vannak olyan nem magyar szívűek, akiknek a számára Lavotta János, Mosonyi Mihály, hozzájuk hasonló társaikkal együtt lidércné változtak. Újra és újra meg akarják ölni őket. Páholyból néznek rájuk. A nihil magasából dörgik átkukat. Az igazi remeket harmadrangú zenének minősítik.

Vannak olyan népek, amelyek rögtönzött álgyökerekből vezetik le nagy-nagy eredetüket. Ezt hiszik el. Így tüzelik fel egymást. Fejük káini mámorba szédül. Mások a pislá fényt is igyekeznek egyre ragyogóbbnak tekinteni. Klebersberg Kunó viszont szomorúan állapította meg, hogy mi igazi értékeinkből gyököt vonunk. Ez történt és ez történik verbunkoszenénkkel is.

Vörösmarty Liszt-ódáját még megkímélte a közoktatás fölöttébb káros értékrostája. Sőt tanításom ötven éve során azt is örömmel tapasztaltam, hogy a hivatalos anyagban is szerepelt az a tény, hogy Liszt a „Hungária” című alkotásával válaszolt Vörösmartynak. Így teljesítette annak kérését. A Jókai-tananyag nagy csonkításának korában túlzás volna bármilyen vakremény a részemről. Az viszont mindenféleképpen tény, hogy Liszt Lavotta-kottákat keresett és kapott.

Bartók Béla zenéje kapcsán Lendvay Ernő olyan titkokat tárt a világ elé, amelyeket a szakemberek is döbbenetben fogadtak. Bartók óvatos volt. A szív és az ész túl árnyaltan volt jelen egész világában, de azt meg lehet állapítani, hogy művészként végső soron a szívére hallgatott, tudósként pedig az eszére. Ezért nagyszerű minden titokfejtés végső eredménye.

Túl nagy volt az a rejtély, amely Liszt Ferenc előtt állt. Teljesen lenyűgözte. Azok a zenészek, akik lélekbírodalmukba lelkesen, örömmel avatták be, és azok a körülmények, amelyek mindezt alátámasztani igyekeztek, még a lángészt is félrevezették. Senki sem kényszeríthette, hogy magyarnak vallja magát. Ő óriási munkássága mellett még magyarul is meg akart tanulni – tökéletesen, de ennek az óhajnak a visszhangját haldokló, húszéves fia ajkáról hallotta vissza: a gyermek magyar verset mondott elmenőben.

Lelki földrengések, zúgó viharok kísérték a zenei megvalósulás nagy mesterét. Nem sejtette, hogy tudósként nem lett volna szabad megszólalnia ősi gyökereink kapcsán. Még a génuszok lehetőségei is korlátozottak. Jókai a végeredményt látta, és iszonyúan elkeseredett. Lehet, hogy fájdalmát fékezte azzal, hogy versében olykor indulatosan szól hírhedett zenészünkhöz, de az akaratlanul sértegető személy és a sértett fél minden gyűlölködéstől távol állt. Liszt Ferenc valóban kereste Lavotta János kottáiban az eredeti magyar zenét. Mosonyi Mihályhoz is ez a szándék kötötte. Szerette és tisztelte, mert tudta, hogy van, amit tőle tud megtanulni.

Jókai Mór Lavotta Jánosról állapította meg: „Több volt, mint te; bár nem nagyobb.” Ez a sora a versben szereplő eredeti magyar zenei gyökér ismeretére vonatkozik. Liszt a saját emberi és művészi méltóságához maradt hű akkor, amikor nem a mindentudás göggyével tekintett zeneszerzőinkre, hanem tanult tőlük.

Jókai verse Caesar szavaival kezdődik, drámai erővel fejezi ki azt, hogy eredeti dalaink tagadásával gyökerünket, igazi emberi méltóságunkat veszik el tőlünk:

„Et tu mi fili Brute! Még te is
Ellenünk fordulsz, oh nagy zenész?
Ág is húzza a szegényt, felőlünk
Nem beszél hír, külföld ránk se néz.

Csupán ősi nyelvünk lelke él még
S vérünk lángja, a magyar zene:
Az a dal, mit hogyha hall a honfi,
Könnybe lábad mind a két szeme.
Az a dal, mely szívből jött és szívbe
Visszatér; mely együtt sír velünk,
Mely beszél, mit el nem mondhat a száj,
Mit belül csak némán érezünk;
Az a dal, mit egykor istenítél
S lelkesülni tudtál zengzetén
És amit most, mint avult játékszert,
Te vén gyermek! könnyen összetépsz.”

Kölcsey Ferenc éveket töltött el azzal, hogy a magyar népdal tónusát kereste. A „Nemzeti hagyományok”-ban meghatározta gyökereink lényegét. Jókai ezt tudta, megélte. Szárnyaló képzeletének sok-sok csodáját kételkedve fogadták azok, akik csak a száraz tényekre tudtak hivatkozni. Ám nem hajoltak le a „szent humuszig”, ahogyan azt Jókai Mór megcselekedte. Élénken figyelte tájainknak a népi világát, minden fontos volt a számára, ami itt létezett. Mindent feljegyzett, felírt noteszébe, amit itt látott és hallott. Épp ezért volt képtelenség a számára, alapjában is téves Liszt Ferenc állítása. A nyelv és a zene egy bizonyos határon túl oly nagy mértékben forr össze, hogy csak ez a szent frigy szavatolja azt, hogy megközelítsük azt a szépséget, amelyet egy nép létrehozott, és magáénak tart. Jókai szerint, aki nyelvünket nem ismeri, nem láthat lelkünk mélyeibe.

Bartók Bélát csodálták a művelt idegenek. Volt közöttük olyan, aki úgy gondolta, hogy boldog lehet még akkor is, hogyha hazájában kevesen értik. A Mester ezt a jelenséget közművelődési kérdésnek tekintette, és azt mondta, hogy a körülmények ellenére is a legmélyebb megértésig a saját népe juthat el. Szvjatoszlav Richter is ezt hangsúlyozta Bartók értése kapcsán. Ezt a magyar nyelv miatt állította oly határozottan.

Jókaitól távont állt a gyűlölet, de fájt neki az igazság durva megsértése. Ezért kérte számon Lisztől azt, ami valójában képtelenség volt. Óvatosan azt közli, hogy amiről nem tudunk, arról jobb hallgatnunk. Perdöntő nyilatkozatot adnunk, sőt tudományos szándékkal írt művet írni végképp nem szabad.

„Jártál-e már ott a délibábos
Pusztán, ahol a népdal terem?
Dal és dallam együtt. Tud-e erről
Valamit a fényes úr-terem?
Hallgatád-e a mezők danáit,
Mikből az őshang búbája szól?
Meddig laktál köztük, hogy kiismerd
Azt a tért, miről világra szólj?
Kerested-e annyi jó elődöd
Maga után mi szépet hagyott?
Hallottad-e hírét Lavotának?
Ki több volt, mint te; bár nem nagyobb.

Nem tevéd; mit rólunk írtál, nem más
Mint gondatlan szerzett rágalom;
Olyan, minőt szoktak írni többen:
'Népismertetés a pamlagon.'

„Congiura del silenzio” szó szerint „a csend összeesküvése” – az olaszok ezen az „agyonhallgatás”-t értik. Jókai szomorúnak tekinti ezt a tényt, de tisztában van azzal, hogy a hamis dolgok állításával még a létünket is kétségbe lehet vonni. Épp ezt nem várta Liszt Ferencről:

„De fáj mégis, hogy kit dicső költőnk
Első honfivá tett szép dalán,
Most kimondja, hogy még azt se tudta
Rólunk: voltaképpen kik valánk?”

Témám kapcsán ennyi talán elég is lehetne, de az igazság ennél sokkal könyörtelenebb és zordabb. Míg Liszt szíve fájhatott választott hazája jogos felháborodása miatt, addig Arany Jánost hazánk kapcsán egy gondolat bántotta, emésztette élete vége felé. Túl komoly kérdés ez, és úgy látszik az is marad „rendületlenül”.

Ennek nem volt visszhangja. Hivatalos nyelvtudósaink igyekeztek aláásni nyelvi önérzetünket. „Egyenirányosították” a szóátvétel kérdését. Az indulat, tudósi önhittség oly nagy, a feszültség oly magas volt, hogy sokan pisszenni se mertek, Arany János viszont megírta „Az orthologusokra” című versét. Nyelvünk nagy tudósa, művésze pusztába kiáltotta szózatát. Így fordulhatott elő, hogy tanítványaim gyermeki lélekkel kérdeztek meg engem: „Tőlünk semmit se vettek át az idegenek?”

Válaszom ekkor is őszinte volt. Ezért beszéltem nekik alaposan a magyar és a török nyelv kapcsolatáról. A „bán” és a „hinto” szavukról is elismerik, hogy magyar eredetű. A kérdés elől nem kocsikázhattam el nemzetközivé lett „kocsi” szavunk felvillantásával, hanem elővettem Arany János emlegetett versét. Ebből idézek most is:

„II.

Motto: Üsd, nem anyád!

(Közmondás)

Boncold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész?
Tartozik ez tereád?...Egy bizony: nem *anyád!*”

Az idézet és többi társa is fájó mélységekbe világít be.

Nyelvünk hivatalos megítélésével itt tartottunk Bartók Béla születésének idején.

3. Létünk titka

„Boldog Magyarország” – írta Dante hajdan. Születése előtt majdnem negyed évszázaddal érkezett a hír Rómába hazánk pusztulásáról. A tatárdúlás oly sebet vágott népünk szívébe, hogy az halálosnak látszott. Ám örömhír követte a végzetest: „Resurrexit est!” – „Feltámadott!” Ennek az örömet érzem én a Sommo Poetától kapott „boldog” jelzőben..

Minden megtöretés, minden viszály után lett tavaszunk. Létünk kavargása, útvesztőkbe sodró történelmünk a maga nyers tényeivel sokak életerejét koptathatja időnként. Különös az,

hogyan a szülőföld lehelete, nyelvünk igézete, zenénk lélekemelő ereje adja azt, amit már korábban is említettem: vannak, akik itt érzik meg lelkükben azt a csodálatos áramlást, amely sorsos lendületet ad: arról győzi meg a beavatottat, hogy csak itt, ebben a hazában tudja megvalósítani küldetését. Tehetsége itt bontakozhat ki igazán. A teljesség boldogsága itt köszönthet rá.

Van, akinek a számára „Az új földesúr” szélsőséges eset, de Jókai meggyőző erővel bizonyítja igazát. Mennyivel több Mosonyi indoka! Minderről korábban már írtam. Sőt Toldy Ferenc izzó hazaszeretetről is. A német ajkú ifjú megtanult magyarul, és a magyar irodalomtudomány atyja lett.

Jókai Mór írói munkásságának az ötvenedik évfordulóján, 1894-ben száz kötetben jelentették meg életművét. 1911-ben, három évvel a nagy világégés előtt hasonló tisztelettel hódolt nemzetünk nagy írófejedelme előtt.

Különös patinája van ennek a sorozatnak, mert amikor 1914-ben megszólaltak a fegyverek, még túl kevesen látták, hogy a hajdani Európa elveszett. Az első hónap különös zűrzavara – „mámora” után nagy íróink, költőink a béke hívei lettek.

A szakadékba zuhanás előtti széttekintés gyönyörű búcsúztatása az emberi teljességhez oly közel álló világnak. Az említett sorozatban szereplő két - verseket tartalmazó könyv első kötetének az élén áll a „Liszt Ferenchez”.

Jókai Mórban a szeretet tanítása oly töretlen hittel élt, hogy amikor hallatlanul nagy munkásságát látták, kezdték féltetni. Attól tartottak, hogy megerőlteti magát. Két végén égeti a gyertyáját. Ő azt válaszolta, hogy a lelke nem fárad el. 1904-ben földi vándorútja véget ért, de a nagy szellemiség jelenlétét érezte nemzetünk 1911-ben is. Vele együtt kérte Mesterünket nemzetünkkel együtt: „Mane nobiscum, quoniam advesperascit, et inclinata est jam dies! Maradj velünk, mert esteledik, és hanyatlik már a nap!”.

Mosonyi Mihály mély hitével is közel áll Jókai Mórhoz. Tüskés Gábor „Búcsújárás a barokk kori Magyarországon” című könyvében tisztázza azt, hogy Nyugat-Magyarország őrizte meg azt a hitet a leginkább, amely Szent Istvánban élt akkor, amikor hazánkat felajánlotta a Szűzanyának.

Mosonyi Mihály és Liszt Ferenc ebbe a világba született bele. Enélkül zenéjüket aligha lehet megérteni. Az egyre inkább meghasonlásba zuhanó Európában áldásos szigetre találtak. Tűzön-vízen át ragaszkodtak hozzá.

4. Szabadságkórus

Vincenzo Alfieri a fény századának az embere volt. Tökéletesen az, hiszen a folytatás is méltó volt a szent eszmékhez. Láta, hogy a hittel, jó akarattal megálmodott jövőt az emberi esendőség, bűn, eltévelyedés veszélyeztetheti. Láta a fényszennyeződést: a reményt, a biztonságot félelem váltja fel, ha az egyéni érdek, a hatalmi harc kizökkenti az események természetes menetét.

Ebben állunk mi nagyon közel az olaszokhoz. Kazinczy Ferenc szerint a honfoglalást is megtisztulás előzte meg. Legnagyobbjaink önfeláldozó tettei nem kötődtek egyéni érdekekhez. Egész népünk boldogsága volt a szent cél. József Attila szerint „A nemzet közös ihlet”. Ha az nem létezik, akkor igen nagy baj van.

Az olasz Risorgimento és a mi reformkorunk nagyjai hittek az emberben, erkölcsben, igazságban. A többféle megfogalmazás mélyén a jog és a kötelesség harmóniája mutatta azt a

magasabb minőséget, amelynek a megvalósításáért érdemes volt élni, dolgozni. Számukra a szabadság a jog és a kötelesség nagy összhangja volt. A gyermeknek az ifjúnak joga van az élethez, a tanuláshoz, azokhoz a lehetőségekhez, amelyek által kiteljesítheti az életét. Mikor a megfelelő tudást elérte, megszerezte a kellő képesítést, köteles dolgozni, a közösség javát szolgálni.

A középkori gondolkodók szerint élhetett volna akár száz Krisztus is, aki azt az egyet nem fogadja el, nem hisz benne, az a százat is tagadná. Így van ez a hazaszeretettel is. Giuseppe Verdi az olasz zenében, Petőfi Sándor a magyar költészetben, Jókai Mór pedig főképpen a prózáinkban a legmélyebb hittel megélt hazaszeretetet fejezte ki. Ennek a lenyűgöző ereje egyedüli ihlető erő volt.

Giuseppe Garibaldi megállt Róma kapujában. Tudta, hogy a könyörtelen vérontást el kell kerülnie. Ezért lemondott a hatalomról. Hazáját szabaddá tette, de szíve fájt, mert minden szenvedést is vállalt volna, ha azzal népét megtudta volna menteni a felelőtlen, későbbi hadakozásoktól. Közvetlen munkatársa, Türr István huszonhat évvel élte túl őt. Éles szemmel látta azt a fekete felleget, mely vészesen gomolygott Európa égboltja felett. Több idegen nyelven írt műveivel igyekezett megmenteni az ártatlanokat, a veszélyes korban születetteket. 1908-ban sírba hanyatlott. A káini bot pedig egyre hangosabban suhogott...

Türr István is kétszáz évvel ezelőtt született.

Jókai Mór „Garibaldi” című verse az események forgatagából, a zűrzavar áradatából kiemelkedő nagy történelmi hőst mutatja meg nekünk. A későbbi fejleményekről eleve nem tudhatott. „Ischia” című költeménye is ennek az eposzi kornak a nagyságát örökíti meg.

A mi verbunkoszenénket, hírhedett zenésznünk fájó tévedése előtt töröknek is tekintették. Oly sok néptől ért minket csapás, vész, megaláztatás és égbe kiáltó igazságtalanság, hogy ha nem a szeretet tanítását követnénk, akkor csakis búskomorak lehetnénk, és nehezebben tudnánk szeretni. De van remény! Ezt látta meg bennünk Pio atya, és égi sugallatra tudta, hogy csak egy krisztusi sorsú nép mentheti meg a világot.

Elérkezett az idő. Szentév! Belénk mart népek minden fattya, de van, aki mégis széttárja a kezét, és hívja a megalázottakat, megszorítottakat örülni, ünnepelni és megpihenni.

Kölcsey Ferenc félt észak hideg, rideg lényeitől. Szomorú az én szívem, ha erről kell beszélni. Testvérek maghasonlását a világ sem tudja feldolgozni. Inkább néma maradok.

Jókai írt Mohácsról és Plevnáról is. „Mohács – Zenta” című versében az iszlám birodalom sáskaszerű mészáros hadáról is az igazat mondta. A majdnem fél évezreddel ezelőtt mélybe hulltak, még a sírban is gyűlölnek. „Plevna”! Az otthonukat, hazájukat védő törököket körül örvénylette a meleg tengerekre zúduló óceán. A török hősök addig harcoltak, míg volt kenyérük és fegyverük. A tiszta búzát adó föld befogadta őket, és a mi hőseinkkel kezét fogtak.

Vannak, akik a megoldást a „minden lehet” feloldójelében látják. Ezért hirdetik, élük meg az örület apoteózisát. Ezt nevezik szabadságnak. Ez nem a jövő, nem a tartalmas múlt, és még csak a zavaros jelen elfogadható eleme sem, mert nincs benne élettartalom. Benne csak a semmi lidérce lebeg. A tájékozatlanok elhiszik, hogy azért kell elfogadni, mert modern. Élünk tévedés! Erről a jelenségről már Jókai Mór is írt. A jövő tagadása számára is riasztó jelenség volt. Tragikus események nyitják ki olykor-olykor azoknak a szemét, akikben az szeretetnek legalább a pisla fénye dereng:

„Ezer fáklya lobog a ravatal körül,
Ezernyi ezer szív még fényesben lángol:
Bennök honszerelem örök tüze fénylik,
Örökségül hagyva fiakra apáktól.

Tenger a nép körül és e néptengernek
Csak egy cseppje sincsen, amely hön nem érez,
E nagy néptengernek van erős dagálya,
Mely felvonja őt a „nagy holt” szelleméhez.

Megifjult öregek, - érett eszű ifjak;
És akiknek szívét rég elhagyta a hit,
Megtért kételkedők, jobb kor tagadói,
Jöttek üdvözölni oltársámolyait.

(Széchenyi Requieme)

Nemzetünket megrázta a legnagyobb magyar halála. Arany János gyönyörű versében fogalmazta meg ezt a közös bánatot:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető *eszmévé* finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

(Széchenyi emlékezete)

Mosonyi Mihály gyászhangokkal tisztelgett a nagy halott előtt. Reformkorunk nagyjai kitekintenek az időből. Csillagtündöklésben őrködnek felettünk. Hitet, erőt adnak nekünk. Ihletet az élethez.